

Terenska i laboratorijska istraživanja tla

priručnik za uzorkovanje i analizu

Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu
Manualia Universitatis studiorum Zagrabienensis

Nikola Pernar
Darko Bakšić
Ivan Perković

Nikola Pernar, Darko Bakšić, Ivan Perković
TERENSKA I LABORATORIJSKA ISTRAŽIVANJA TLA
priručnik za uzorkovanje i analizu

UDŽBENICI SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
MANUALIA UNIVERSITATIS STUDIORUM ZAGRABIENSIS

Izdavač
Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Suizdavač
Hrvatske šume d.o.o.

Recenzenti
prof. dr. sc. Stjepan Husnjak
doc. dr. sc. Vibor Roje

Tehnički urednik
izv. prof. dr. sc. Darko Bakšić

Lektorica
Ivanka Vranković, prof.

Računalna priprema i tisak
DENONA d.o.o., Zagreb

Naklada
700 primjeraka

Odlukom Senata Sveučilišta u Zagrebu br. 380-061/117-12-2 od 17. listopada 2012.
odobrava se naziv sveučilišni priručnik (Manualia Universitatis studiorum Zagrabien-
sis)

ISBN 978-953-292-029-1

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 831590.

© Sva prava pridržava Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Nikola Pernar
Darko Bakšić
Ivan Perković

TERENSKA I LABORATORIJSKA ISTRAŽIVANJA TLA

priručnik za uzorkovanje i analizu

Zagreb, 2013.

Predgovor

Istraživanje tla, odnosno sâmo mjerenje i opažanje njegovih parametara, temelji se na vrlo složenom terenskom i laboratorijskom radu. Za njegovu provedbu potrebna je stručna obučenost istraživača, a nerijetko i neposredna suradnja pojedinih subspecijalista (mikrobiologa, kemičara, fizičara i dr.) znanosti o tlu. Ova opažanja i mjerenja vrlo su skupa pa iziskuju visoki stupanj učinkovitosti u realizaciji projektnog zadatka.

Okosnicu istraživanja tla predstavljaju pretežno standardizirane (normirane) i druge empirijske metode terenskog i laboratorijskog rada koje su opisane u različitim i nerijetko vrlo opsežnim priručnicima te u međunarodnim i nacionalnim normama.

Cilj terenskih i laboratorijskih mjerenja parametara tla može biti i vrlo praktične naravi, osobito kad se radi o biljnoj proizvodnji (poljodjelstvo, šumarstvo, hortikultura), ekološkom motrenju ili sanaciji degradiranog zemljišta. U takvim slučajevima važno je da su postupci što jasniji, što jeftiniji i da se do pouzdanih i vjerodostojnih rezultata dođe u što kraćem roku.

Namjera autora ovog priručnika je omogućiti učinkovito usvajanje suvremenih metoda istraživanja tla i dobivanja informacija o tlu, kako radi izobrazbe stručnjaka kroz različite studentske programe, tako i radi njihove primjene u istraživačkim projektima ili praktičnom šumarstvu, poljodjelstvu, hortikulturi, odnosno zaštiti i sanaciji tla.

Priručnik je ponajprije namijenjen studentima na preddiplomskim, diplomskim i poslijediplomskim studijima na Šumarskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. U njemu su prikazane metode terenskih postupaka u istraživanju tla - prikupljanja informacija o tlu i uzorkovanja tla, te samo one laboratorijske metode koje se najčešće prakticiraju u pedološkim istraživanjima i motrenju tla (osobito šumskog, onečišćenog tla ili supstrata) prilikom sanacijskih postupaka i sl.

Predstavljene su pretežno suvremene, normirane metode mjerenja i analiza, a tek manjim dijelom uvršteno je i nekoliko nenormiranih¹, ali praktičnih (vrlo su jednostavne i/ili jeftine) i vrlo često prakticiranih, nadasve edukativnih postupaka.

Nadamo se da će priručnik, osim studentima, koristiti i svima onima koji su u istraživanjima, biljnoj proizvodnji ili izradi planova i propisa na izravan ili neizravan način povezani s tlom.

¹ Od nenormiranih ovdje prikazanih metoda valja istaknuti: određivanje vodno-retencijskog kapaciteta, određivanje poroznosti i zračnog kapaciteta tla, doze sredstva za kalcijaciju, postojanosti strukturnih mikroagregata i određivanje kiselosti humusa.

Knjiga je nastala u ugodnom okruženju, u kome smo uvijek imali razumijevanje, podršku i sveskoliku pomoć.

U njejoj pripremi mnogo su nam značili savjeti i podrška prof. dr. sc. Jose Vukelića. Doc. dr. sc. Mario Sraka dao nam je važne smjernice za prikaz određivanja vodno-retencijskih značajki tla. Ivo Pavlović, dipl. ing. kemije, sa svojim velikim iskustvom uvijek nam je bio pouzdan oslonac u rješavanju praktičnih pitanja iz pedokemijske analitike. Mnogi autori ili vlasnici autorskih prava (popis na kraju priručnika) ustupili su nam slike i tablice. Posebno ističemo FAO i tvrtku Eijkelkamp, čiji su prilozi najviše korišteni. Od dragocjene pomoći bili su nam savjeti i mišljenja recenzenata, prof. dr. sc. Stjepana Husnjaka i doc. dr. sc. Vibora Roje. Snažan oslonac u pripremi knjige za tisak bila nam je lektorica Ivanka Vranković, prof. U realizaciji njenog tiska nesebičnu pomoć pružio nam je prof. dr. sc. Milan Oršanić. Na kraju, tisak ove knjige omogućili su Šumarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu te osobito suizdavač Hrvatske šume d.o.o.

Ugodna nam je dužnost i zadovoljstvo najtoplije zahvaliti svima koji su pomogli u njenom nastanku.

*Nikola Pernar
Darko Bakšić
Ivan Perković*

Sadržaj

Predgovor	V
Uvod	1
1. Plan i vrste uzorkovanja i uzoraka tla	5
1.1. Plan uzorkovanja tla	5
1.2. Vrste uzorkovanja tla	6
1.3. Dubina uzorkovanja tla	8
1.4. Broj i prostorni raspored uzoraka tla (plan uzorkovanja u užem smislu)	8
1.4.1. Nesustavni statistički uzorak	9
1.4.2. Kružna mreža uzoraka	11
1.4.3. Sustavni statistički uzorak (regularno uzorkovanje)	12
1.4.4. Randomizirano (slučajno) uzorkovanje	12
1.4.5. Stratificirano randomizirano uzorkovanje	13
1.4.6. Određivanje broja uzoraka (broj ponavljanja)	14
1.5. Vrste uzoraka tla	16
1.5.1. Uzorci tla fizički neizmijenjenog stanja	16
1.5.2. Uzorci tla fizički izmijenjenog stanja	17
2. Terenska istraživanja tla	19
2.1. Uzorkovanje tla i označavanje uzoraka	19
2.1.1. Uzorkovanje tla svrdlima, sondama, lopatama, lopaticama i drugim pomagalicama, pretežno iz površinskog dijela tla	23
2.1.1.1. Svrdla za uzorkovanje tla	25
2.1.1.2. Sonde za uzorkovanje tla	28
2.1.2. Uzorkovanje tla na pedološkom profilu	31
2.2. Transport i pohrana uzoraka	37
2.3. Terenska mjerenja parametara tla	39
2.3.1. Mjerenje infiltracije vode u tlo	39
2.3.2. Mjerenje vodopropusnosti – terenski test vodoprovodljivosti ...	41
2.3.3. Mjerenje vlažnosti i vodnog potencijala tla	43
2.3.4. Mjerenje zbijenosti tla	49

3.2.2. Određivanje udjela vode u tlu (vlažnost tla)	96
3.2.2.1. Određivanje udjela vode u uzorcima tla fizički izmijenjenog stanja (<i>u skladu s ISO 11465, 1993</i> <i>i 16586, 2003</i>)	96
3.2.2.1.1. Uređaji i pribor	96
3.2.2.1.2. Postupak za zrakosuho tlo	96
3.2.2.1.3. Postupak za prirodno vlažno tlo	97
3.2.2.1.4. Obračun rezultata mjerenja	97
3.2.2.2. Određivanje udjela vode u uzorcima tla fizički neizmijenjenog stanja (<i>u skladu s ISO 11461, 2001</i>)	97
3.2.2.2.1. Uređaji i pribor	97
3.2.2.2.2. Uzorkovanje tla	98
3.2.2.2.3. Laboratorijski postupak	98
3.2.2.2.3.1. Određivanje vodno-retencijskog kapaciteta tla	98
3.2.2.2.4. Obračun rezultata mjerenja	99
3.2.3. Određivanje gustoće krute faze tla (<i>u skladu s ISO 11508, 1998</i>)	100
3.2.3.1. Određivanja gustoće čestica sitnice ($\varnothing < 2$ mm)	100
3.2.3.1.1. Uređaji i pribor	100
3.2.3.1.2. Laboratorijski postupak	101
3.2.3.1.3. Obračun rezultata mjerenja	101
3.2.3.2. Određivanje gustoće čestica skeleta ($\varnothing > 2$ mm)	102
3.2.3.2.1. Uređaji i pribor	102
3.2.3.2.2. Laboratorijski postupak	102
3.2.3.2.3. Obračun rezultata mjerenja	103
3.2.4. Određivanje gustoće (obujmene) tla (<i>u skladu s ISO 11272, 1998</i>)	103
3.2.4.1. Određivanje gustoće na uzorku tla fizički neizmijenjenog stanja	104
3.2.4.1.1. Uređaji i pribor	104
3.2.4.1.2. Uzorkovanje i sušenje	104
3.2.4.1.3. Obračun rezultata mjerenja	105
3.2.4.2. Određivanje gustoće tla metodom iskopa	105
3.2.4.2.1. Uređaji i pribor	105
3.2.4.2.2. Terenski dio postupka	106
3.2.4.2.3. Laboratorijski dio postupka	106
3.2.4.2.4. Obračun rezultata mjerenja	106
3.2.5. Određivanje poroznosti tla	106
3.2.5.1. Sveukupna poroznost tla	107
3.2.5.1.1. Obračun rezultata mjerenja	107
3.2.5.2. Zračni kapacitet tla i poroznost prozračnosti	107

3.2.6. Određivanje vodno-retencijskih značajki tla (u skladu s ISO 11274, 1998)	108
3.2.6.1. Određivanje pF-vrijednosti i pF-krivulje u rasponu od -5 do -1500 kPa (od -0,05 do -15 bar) pomoću tlačnog ekstraktora	112
3.2.6.1.1. Uređaji i pribor	112
3.2.6.1.2. Laboratorijski postupak	113
3.2.6.1.3. Obračun rezultata mjerenja	116
3.2.6.1.3.1. Postupak za skeletno tlo	117
3.2.6.1.4. Izrada pF-krivulja	117
3.2.7. Određivanje vodopropusnosti tla (filtracije vode kroz tlo)	118
3.2.7.1. Uređaji i pribor	120
3.2.7.1.1. Laboratorijski permeametar i njegovo korištenje	120
3.2.7.2. Priprema uzoraka - saturacija uzoraka tla vodom	121
3.2.7.3. Postupak mjerenja vodopropusnosti	123
3.2.7.3.1. Metoda s konstantnim hidrauličkim gradijentom (u skladu s ISO 17312, 2005) i uputom za uporabu permeametra Eijkelkamp, 09.02)	123
3.2.7.3.2. Metoda s promjenjivim (opadajućim) hidrauličkim gradijentom (u skladu s ISO 17313, 2004) i uputom za uporabu permeametra Eijkelkamp, 09.02)	125
3.2.7.4. Obračun rezultata mjerenja	125
3.2.7.4.1. Metoda konstantnog hidrauličkog gradijenta	125
3.2.7.4.2. Metoda s promjenjivim hidrauličkim gradijentom	126
3.2.7.4.3. Temperaturna korekcija viskoznosti vode	127
3.2.8. Određivanje plastičnosti tla (u skladu s ASTM D4318-10, 2010) . .	128
3.2.8.1. Određivanje gornje granice plastičnosti (granice žitkosti) . .	129
3.2.8.1.1. Višestupanjska metoda određivanja gornje granice plastičnosti	130
3.2.8.1.1.1. Uređaji i pribor	130
3.2.8.1.1.2. Laboratorijski postupak	131
3.2.8.1.1.3. Obračun i iskaz rezultata mjerenja	132
3.2.8.1.2. Jednostupanjska metoda određivanja gornje granice plastičnosti	133
3.2.8.1.2.1. Laboratorijski postupak	133
3.2.8.1.2.2. Obračun i iskaz rezultata mjerenja	133
3.2.8.2. Određivanje donje granice plastičnosti (granica rahlosti, odnosno plastičnosti prema ASTM)	134
3.2.8.2.1. Uređaji i pribor	134
3.2.8.2.2. Laboratorijski postupak	134
3.2.8.2.3. Obračun i iskaz rezultata mjerenja	135

3.2.8.3. Indeks ili broj plastičnosti	135
3.2.8.4. Indeks žitkosti	136
3.2.9. Postojanost strukturnih mikroagregata	136
3.2.9.1. Uređaji i pribor	136
3.2.9.2. Postupak	137
3.2.9.3. Obračun i iskaz rezultata mjerenja	137
3.3. Analiza kemijskih svojstava tla	138
3.3.1. Određivanje reakcije tla (<i>u skladu s ISO 10390, 1994</i>)	138
3.3.1.1. Reagensi	139
3.3.1.2. Uređaji i pribor	140
3.3.1.3. Laboratorijski postupak	140
3.3.1.4. Tumačenje rezultata analize pH-vrijednosti tla	142
3.3.2. Određivanje udjela karbonata u tlu – volumetrijska metoda (<i>u skladu s ISO 10693, 1995</i>)	142
3.3.2.1. Reagensi	143
3.3.2.2. Uređaji i pribor	143
3.3.2.3. Laboratorijski postupak	144
3.3.2.4. Obračun i interpretacija rezultata analize	146
3.3.3. Određivanje udjela organskog i ukupnog ugljika, te ukupnog dušika	147
3.3.3.1. Određivanje udjela organskog ugljika sulfokromatnom oksidacijom (<i>u skladu s ISO 14235, 1998</i>)	147
3.3.3.1.1. Reagensi	147
3.3.3.1.2. Uređaji i pribor	148
3.3.3.1.3. Laboratorijski postupak	149
3.3.3.1.4. Izmjera na spektrofotometru	150
3.3.3.2. Određivanje udjela organskog i ukupnog ugljika (<i>u skladu s ISO 10694, 1995</i>) i ukupnog dušika (<i>u skladu s ISO 13878, 1998</i>) suhim spaljivanjem	150
3.3.3.2.1. Reagensi	151
3.3.3.2.2. Uređaji i pribor	151
3.3.3.2.3. Laboratorijski postupak	151
3.3.3.2.4. Obračun rezultata analize	153
3.3.3.3. Određivanje udjela ukupnog dušika modificiranom Kjeldahlovom metodom (<i>u skladu s ISO 11261, 1995</i>)	155
3.3.3.3.1. Reagensi	156
3.3.3.3.2. Uređaji i pribor	156
3.3.3.3.3. Laboratorijski postupak	157
3.3.3.3.4. Obračun rezultata analize	158
3.3.4. Određivanje kiselosti humusa	159
3.3.4.1. Reagensi	159
3.3.4.2. Laboratorijski postupak i ocjena	159

3.3.5. Određivanje efektivnog kapaciteta zamjene kationa i kapaciteta zamjene bazičnih kationa (<i>u skladu s ISO 11260, 1994</i>), te zamjenjive kiselosti tla (<i>u skladu s ISO 14254, 1997</i>), sve ekstrakcijom s otopinom $BaCl_2$	160
3.3.5.1. Ekstrakcija kationa iz adsorpcijskog kompleksa tla	162
3.3.5.1.1. Reagensi	162
3.3.5.1.2. Postupak	162
3.3.5.2. Određivanje efektivnog KZK	163
3.3.5.2.1. Reagensi	163
3.3.5.2.2. Priprema kalibracijskih otopina	163
3.3.5.2.3. Spektrometrijski postupak	163
3.3.5.2.4. Obračun	164
3.3.5.3. Određivanje zamjenjivih bazičnih kationa	164
3.3.5.3.1. Određivanje zamjenjivih Na i K	164
3.3.5.3.1.1. Reagensi	164
3.3.5.3.1.2. Priprema kalibracijskih otopina	165
3.3.5.3.1.3. Spektrometrijski postupak	165
3.3.5.3.1.4. Obračun	165
3.3.5.3.2. Određivanje zamjenjivih Ca i Mg	166
3.3.5.3.2.1. Reagensi	166
3.3.5.3.2.2. Priprema kalibracijskih otopina	166
3.3.5.3.2.3. Spektrometrijski postupak	166
3.3.5.3.2.4. Obračun	167
3.3.5.4. Određivanje stupnja zasićenosti adsorpcijskog kompleksa tla bazama (ZB)	167
3.3.5.5. Određivanje zamjenjive kiselosti tla	167
3.3.5.5.1. Reagensi	167
3.3.5.5.2. Uređaji i pribor	169
3.3.5.5.3. Određivanje (sveukupne) zamjenjive kiselosti	169
3.3.5.5.4. Određivanje H^+ kiselosti	170
3.3.5.5.5. Spektrometrijsko određivanje Al (opcijsko)	170
3.3.5.5.6. Obračun rezultata analize	170
3.3.5.5.6.1. Zamjenjiva i H^+ kiselost	170
3.3.5.5.6.2. Zamjenjivi Al	171
3.3.5.6. Interpretacija rezultata	171
3.3.6. Razaranje uzoraka tla za spektrometrijske analize	171
3.3.6.1. Ekstrakcija elemenata u tragovima topljivih u zlatotopci (<i>u skladu s ISO 11466, 1995</i>)	173
3.3.6.1.1. Reagensi	174
3.3.6.1.2. Uređaji i pribor	174
3.3.6.1.3. Postupak	175

3.3.7. Određivanje doze sredstva za kalcizaciju	176
3.3.7.1. Određivanje doze kalcizacijskog sredstva za postizanje pH-vrijednosti 6	177
3.3.7.1.1. Reagensi	177
3.3.7.1.2. Uređaji i pribor	178
3.3.7.1.3. Postupak	178
3.3.7.1.4. Obračun i iskaz rezultata mjerenja	178
3.3.7.2. Određivanje doze kalcizacijskog sredstva za postizanje pH-vrijednosti 7	179
3.3.7.2.1. Reagensi	179
3.3.7.2.2. Uređaji i pribor	179
3.3.7.2.3. Postupak	179
3.3.7.2.4. Obračun i iskaz rezultata mjerenja	180
4. Literatura	181
5. Kazalo	185
Prilozi	189
1. Priprema standardne otopine natrijevog hidroksida, $c(\text{NaOH}) = 0,1 \text{ mol dm}^{-3}$	189
2. Priprema standardne otopine klorovodične kiseline, $c(\text{HCl}) = 0,1 \text{ mol dm}^{-3}$..	190
3. Priprema standardne otopine natrijevog karbonata, Na_2CO_3	191
4. Popis slika koje su ustupili autori ili vlasnici autorskih prava	192
5. Popis tablica koje su ustupili autori ili vlasnici autorskih prava	192